

УДК [343.123.12:316.722]-053.6

О. А. ЖИДОВЦЕВА,*здобувач**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПОДОЛАННЯ І ЗАПОБІГАННЯ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ ПРАЦІВНИКІВ КРИМІНАЛЬНОЇ МІЛІЦІЇ У СПРАВАХ ДІТЕЙ

Досліджено деформацію професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей. Розглянуто проблемні питання, пов'язані з особливостями деформації професійної правосвідомості, аналізом їх видів, причин виникнення, а також визначенням можливих шляхів їх подолання та запобігання.

Професія працівника кримінальної міліції у справах дітей визначається специфічними функціями та умовами діяльності і потребує високого рівня професійної правосвідомості, що передбачає наявність спеціальних юридичних знань, сформованих ціннісних орієнтацій, установок та навичок правової поведінки, необхідних для виконання відповідних професійних завдань. Ключовими компонентами професійної діяльності працівників кримінальної міліції у справах дітей стають підвищена відповідальність та здатність до певної стратегічної поведінки, що забезпечуються чітким узгодженням усталених ціннісних орієнтацій, установок та мотивів поведінки із конкретними можливостями, безпосередньо визначеними їх завданнями та функціями. Порушення даної узгодженості під впливом оточуючого середовища, а також самої професійної діяльності призводить до трансформації професійного контексту, негативним проявом якої у сфері правосвідомості є професійна деформація. Виникнення яскраво виражених дисфункцій у професійній правосвідомості працівників міліції у справах дітей неминуче позначається на ефективності здійснення покладених на них оперативно-службових завдань, перешкоджає нормальній діяльності, призводячи до неадекватної поведінки і втрати професійної компетенції. Тенденції зростання відхилення в асоціальний бік поведінки працівників кримінальної міліції у справах дітей потребують розроблення та впровадження комплексу відповідних заходів, спрямованих на запобігання та подолання викривлень їх професійної правосвідомості.

Аналіз деформації професійної правосвідомості юристів здійснений у працях П. Баранова, С. Борисової, Н. Гранат, В. Коробки, В. Кудрявцева, Р. Кузнєцова, В. Мухіна, М. Соколова, В. Столовського, М. Шерменюва тощо, присвячених як дослідженню окремих аспектів

даної проблеми, висвітленню результатів локальних емпіричних досліджень, так і окресленню можливих меж її загальнотеоретичного усвідомлення. У той же час поза сферою досліджень залишилася проблема аналізу професійної деформації стосовно окремих груп працівників органів внутрішніх справ, що й зумовлює актуальність дослідження деформації професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей як самостійної проблеми.

Метою даної статті є дослідження проблеми подолання і запобігання деформації професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей, що передбачає розгляд і вирішення таких завдань, як визначення сутності професійної деформації стосовно працівників кримінальної міліції у справах дітей, виявлення основних детермінант, що зумовлюють виникнення та розвиток даного явища, розроблення шляхів його нейтралізації та попередження.

Термін «деформація» в юриспруденції застосовується для характеристики тих усталених змін психіки суб'єктів, що визначають їх негативне ставлення до права та причини неправомірної поведінки [1, с. 50; 2, с. 30]. Деформація правосвідомості являє собою певне викривлення ідейно-психологічної структури особистості, руйнування позитивних ідей, переконань, почуттів, установок, що визначає її негативний настрій у сфері права та конкретні акти неправомірної поведінки. Вона є досить складним соціальним та ідейно-психологічним явищем правового життя суспільства і стосується всіх рівнів і видів правосвідомості, вражаючи сфери ідеології й психології. У науці прийнято виділяти такі її риси, як негативність, здатність до розвитку, динамізм, а також соціальна шкідливість [3, с. 17].

Найбільш яскраво деформація виявляється саме у сфері професійної правосвідомості.

Дослідники професійної правосвідомості працівників правоохоронних органів визнають, що робота різних представників юридичних професій накладає на їх правосвідомість певний відбиток і досить часто піддається деформації [4; 5]. Так, однобічний вплив професійного досвіду працівників міліції може призвести до формування усталених стереотипів, шаблонних оцінок, нехтування непрофесійною думкою, зниження емоційного ставлення до подій, що відбуваються, внаслідок постійної дії на професійну правосвідомість відповідних подразників. Таким чином, деформацію правосвідомості можна визначити як викривлення ідейно-психологічної сфери особистості або соціально-професійної групи, яке перешкоджає правовому регулюванню суспільних відносин і виявляє себе як у сфері правосвідомості, так і у сфері юридичної практики. Вона безпосередньо пов'язана із формуванням у носія правосвідомості певних ідей, уявлень, поглядів, знань, емоцій і переживань, які відбивають негативне ставлення до діючих правових норм, законності та правопорядку. Під деформацією професійної правосвідомості варто розуміти зміну характеристик особистості юриста і його професійних можливостей в асоціальний бік, зумовлену як процесом формування особистості, так і особливостями змісту, організації та умов його професійної діяльності.

Виходячи з такого загального розуміння деформації професійної правосвідомості пропонуємо розглядати деформацію професійної правосвідомості працівника кримінальної міліції у справах дітей як системну кризу його професійної правосвідомості, зумовлену дисфункцією її складових елементів, що призводить до суттєвого зниження або повної втрати професійної компетенції. Зважаючи на те, що деформація правосвідомості розглядається як викривлення усіх або декількох компонентів її структури, можемо виділити повну та часткову деформації професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції в справах дітей. Часткова деформація правосвідомості виражається у викривленні її окремих складових (та, як наслідок, відповідних їм функцій) – пізнавальної, оцінювальної й поведінкової, а також у дисфункції акумуляції професійного досвіду. Результатом повної деформації професійної правосвідомості є розлад її генеральної функції – регулятивної, а також втрата нею своєї соціальної якості як психоідеологічного регулятора професійної діяльності працівників кримінальної міліції в справах дітей.

Найпоширенішими формами деформації професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей є правовий нігілізм, правовий ідеалізм (правовий фетишизм), правовий інфантилізм (пробільність правосвідомості), аберація (перероджена правосвідомість) [6, с. 482–483; 7, с. 3]. Дані деформації насамперед стосуються індивідуальної правосвідомості, що не виключає проявів на груповому й суспільному рівнях. Соціальна небезпека зазначених видів деформації правосвідомості неоднакова й залежить від їх поширеності та відповідності вчинку їх носія інтересам особистості й суспільства. Найбільш небезпечною, на нашу думку, є перероджена правосвідомість, яка виступає показником системної кризи професійної правосвідомості.

До основних форм об'єктивації деформації професійної правосвідомості у діяльності працівників кримінальної міліції у справах дітей відносимо правову демагогію (маніпулювання правовими категоріями), *морально-правовий конформізм*, спекулятивно-правовий популізм, негативно-правовий радикалізм [3, с. 18–19; 8, с. 27], правовий фетишизм, правовий дилетантизм [9, с. 61–73], недооцінку права, правову демагогію тощо [10, с. 15], а також стереотипізацію мислення, яка може виявлятися у феноменах «виконавчого функціоналізму», «обвинувального ухилу», «синдромі власної непогрішимості» тощо. До проявів деформацій правосвідомості, притаманних професійній правосвідомості працівників кримінальної міліції в справах дітей, також можна віднести: зниження емоційного ставлення до подій, що відбуваються, та байдужість до осіб, стосовно яких здійснюється професійна юридична діяльність; нехтування неюридичною професійною думкою; формалізм та бюрократизм.

Деформація професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей відбувається як через зовнішні впливи оточуючого середовища, так і під безпосереднім впливом умов і досвіду самої професійної діяльності.

Головне місце серед чинників організаційно-управлінського плану, які викликають деформацію професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей, посідають такі фактори, як недостатній контроль за діями підлеглих з боку керівників; прорахунки у підборі та розстановці кадрів; недостатньо ефективного використання потенціалу психологічних служб; формалізм та недоліки організації службової підготовки; відсутність

змістовних програм соціально-психологічної реабілітації.

Причиною виникнення деформації професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей певною мірою виступає сама система управління. Серед суттєвих недоліків в організації та управлінні діяльністю кримінальної міліції в справах дітей можна відзначити недосконалість звітності; прорахунки в індивідуально-виховній роботі з особовим складом; недосконалу організацію внутрішнього обліку та контролю, зокрема недосконалі критерії оцінювання робіт; формальну систему відбору кадрів тощо. Об'єктивним чинником, що сприяє деформації професійної правосвідомості, є її своєрідність соціальної сфери, в якій діють працівники кримінальної міліції у справах дітей.

Суттєвий вплив на правосвідомість завдають і суб'єктивні фактори, окремі причини, пов'язані з особистістю працівника кримінальної міліції у справах дітей, її негативними морально-психологічними якостями, низькою адаптивністю до специфіки професійної діяльності. Серед основних чинників даного характеру можна визначити такі, як:

- недостатня професійна придатність працівника кримінальної міліції у справах дітей за морально-психологічними якостями, особливостями темпераменту, рівнем мотивації до служби;
- низький рівень загальної та професійної культури;
- несприятливий морально-психологічний клімат у колективі, відсутність єдності інтересів особистості та колективу.
- До зовнішніх чинників, що детермінують процес деформації професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей, належать:
 - соціально-правові (незавершеність реформи правової системи; недосконалість законодавства; відсутність дієвих правових механізмів суспільного контролю за діяльністю кримінальної міліції у справах дітей);
 - соціально-політичні (недостатня увага з боку державної влади; негативні соціально-політичні установки, орієнтації засобів масової інформації);
 - соціально-економічні (низький загальний рівень матеріальної забезпеченості співробітників);
 - соціально-психологічні (конфліктний характер ситуацій, які виникають у процесі службової діяльності; постійні контакти з криміналізованим середовищем; невисокий соціальний престиж служби);

– культурно-етичні (невисокий освітній рівень кандидатів на службу; зміни в суспільній свідомості ціннісних орієнтацій, домінування прагматичних цінностей; недостатній рівень освіти деяких керівників тощо).

Проведений аналіз сутності деформації професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей, виявлення детермінант, що спричиняють її виникнення і розвиток, дозволяють окреслити основні шляхи нейтралізації деформації професійної правосвідомості, а також сформулювати основні рекомендації із профілактики та корекції даного соціального явища.

На етапі формування професійної правосвідомості основним чинником, здатним згодом протистояти деформуючим впливам, виступає якість професійної підготовки. Останню в даному випадку слід розуміти і як відповідну суму знань, умінь та навичок, необхідних для ефективної професійної діяльності, і як відповідний рівень правової та загальної культури працівника кримінальної міліції у справах дітей, і як набуття правосвідомістю працівника кримінальної міліції у справах дітей професійної якості взагалі. Головні зусилля на даному етапі повинні бути спрямовані на підвищення якості правової освіти, адже саме юридична освіта є тим первинним джерелом формування правосвідомості, від якої безпосередньо залежить професійний рівень майбутнього фахівця: його компетентність, практична готовність до професійної діяльності, стійкість до професійної деформації. Провідними напрямками в галузі реформування сучасної юридичної освіти є її фундаменталізація, поглиблення спеціалізації та зв'язків навчання з юридичною наукою та різноманітними видами юридичної практики [11, с. 38].

До основних завдань, що впливають із загальної стратегії юридичної освіти і мають бути покладені в основу підготовки майбутніх працівників кримінальної міліції у справах дітей, варто віднести:

- формування правових знань – знань норм права і практики їх застосування;
- формування демократичного політико-правового світогляду;
- прищеплення навичок використання юридичного, нормативного інструментарію для вирішення практичних завдань;
- перехід від навчання знанню правових норм до пріоритетного навчання юридичної діяльності, до вивчення технології юридичних процесів, навчання юриспруденції в поєднанні

з різноманітними видами юридичної діяльності – правотворчою, правозастосовною, правовиховною;

- підготовка особистостей, що мають розвинуті організаторські здібності і спроможні відповідально та грамотно приймати рішення, які забезпечують гарантію прав особистості;

- формування морально-правових переконань і установок, заснованих на пріоритеті загальнолюдських цінностей.

У процесі практичного функціонування професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей, як було визначено раніше, деформуючий вплив завдають три основні групи чинників – загальні (пов'язані зі станом суспільства), особливі (пов'язані зі специфікою професійної діяльності) та індивідуальні (пов'язані з особистістю співробітника).

До заходів боротьби із деформаційними чинниками організаційно-управлінського плану можна віднести такі:

- розроблення та запровадження в діяльність кримінальної міліції у справах дітей програм діагностики психологічного клімату;

- розроблення та запровадження програм соціальної реабілітації співробітників;

- запровадження обов'язкової процедури перевірки знань, особистих та ділових якостей майбутніх керівників, складання їх психологічного портрету.

З метою виключення формалізму в організації та проведенні службової підготовки працівників кримінальної міліції у справах дітей необхідно розробити науково обґрунтовані типові програми підготовки, що забезпечували б безперервність формування професійної правосвідомості, попередження пробілів правових знань. До таких програм варто включати не тільки правовий блок, але й комплекс знань неправового характеру, що використовуються в правозастосовній діяльності (знання у сфері психології, педагогіки, політології, соціології, культурології, фізіології, медицини тощо). Їх вивчення сприятиме вдосконаленню загальноосвітнього та культурного рівня працівників кримінальної міліції у справах дітей, їх правильному орієнтуванню в сучасних суспільно-політичних процесах, забезпечить якість їх професійної правосвідомості, сприятиме підвищенню ефективності професійної діяльності.

Необхідною умовою подолання та профілактики деформації професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей є вдосконалення системи підготовки кадрів, адже ефективне функціонування криміна-

льної міліції у справах дітей, як і органів внутрішніх справ взагалі, в умовах побудови в Україні демократичної, правової держави прямо залежить від забезпечення високої якості кадрового потенціалу, відповідності роботи з кадрами сучасним вимогам, постановці цієї діяльності на міцний науковий фундамент з урахуванням тих тенденцій, що сьогодні існують у даній сфері [12, с. 3]. Правовим підґрунтям для реалізації основних завдань з підвищення якості кадрового забезпечення органів міліції, у тому числі кримінальної міліції у справах дітей, є ціла низка нормативно-правових актів, серед яких такі документи, як: Концепція розвитку системи МВС України, Комплексна програма вдосконалення роботи з кадрами та підвищення авторитету міліції, Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, директива МВС України «Про зміцнення кадрового потенціалу та підвищення рівня професіоналізму працівників органів внутрішніх справ» тощо, в кожному з яких чільне місце посідають заходи, спрямовані на поліпшення якості управління кадрового забезпечення органів внутрішніх справ. Так, згідно з Концепцією розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, загальною метою якої є побудова повноцінної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, спроможної забезпечити законність, обґрунтованість та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом, пов'язаного з її перевихованням та подальшою соціальною підтримкою, основні заходи з кадрового забезпечення мають містити в собі розробку програм та організацію проведення низки комплексних освітніх заходів, спрямованих на підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації спеціалістів, які працюють з дітьми [13].

Робота з нейтралізації (мінімізації) причин і умов деформації професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції в справах дітей, які зумовлені зовнішніми чинниками, повинна бути спрямована на розроблення та здійснення в масштабі країни низки заходів соціально-економічного, соціально-політичного, соціально-правового, культурно-етичного і соціально-психологічного характеру. Подолання правового нігілізму, правового фетишизму та інших форм деформації правосвідомості працівників кримінальної міліції в справах дітей пов'язане із тривалою й кропіткою роботою з налагодження життя, проведенням виваженої державної політики, що передбачає:

- створення та суворе забезпечення режиму законності;

- виконання та забезпечення передбачених відповідними правовими актами норм та гарантій соціального, правового та фізичного захисту працівників кримінальної міліції у справах дітей;

- створення системи моральних, матеріальних і соціальних стимулів праці працівників кримінальної міліції у справах дітей;

- підвищення престижу професії працівника кримінальної міліції у справах дітей тощо.

З огляду на причини виникнення деформації професійної правосвідомості, форми її прояву необхідним також видається здійснення постійного профілактичного впливу на стан правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей. До основних напрямків такого впливу можна віднести:

- поліпшення якості професійної підготовки, удосконалення організації та управління, створення здорового морально-психологічного клімату в колективах;

- удосконалювання системи навчання, створення реальної перспективи просування по службі, формування і підтримка почуття захищеності, упевненості в корисності та справедливості своєї справи;

- впровадження заходів психологічної підтримки, а також системи психологічного стимулювання до особистісного і професійного розвитку.

Однією з найважливіших вимог як подолання, так і запобігання деформації професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей є необхідність постійної й систематичної роботи над собою у вигляді самостійного вивчення нового законодавства та наукової літератури за фахом. Особисті зусилля співробітників кримінальної міліції в справах дітей щодо оволодіння культурою, нормами права й моралі, професійною майстерністю є найдієвішим заходом подолання та запобігання деформаційним впливам на про-

фесійну правосвідомість, адже високий рівень професійної правосвідомості та правової культури – це результат постійних, повсякденних особистих зусиль, це найкращий захист від усіх форм професійної деформації.

Таким чином, загальний механізм протидії деформаціям правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей становить комплекс організаційно-управлінських і правових заходів щодо усунення, нейтралізації та мінімізації факторів деформуєчого впливу, а також із запобігання їх виникненню як у період професійної підготовки, так і безпосередньо під час практичної діяльності. До основних засобів подолання та запобігання деформації правосвідомості належать:

- вдосконалення системи юридичної освіти (її фундаменталізація, поглиблення спеціалізації, зв'язків із юридичною наукою та юридичною практикою);

- оптимізація кадрової політики (підвищення якості кадрового забезпечення шляхом підбору професіональних кадрів відповідно до сучасних реалій);

- заходи організаційно-управлінського характеру (розроблення та впровадження програм діагностики психологічного клімату, соціальної реабілітації, процедури перевірки особистих і ділових якостей майбутніх керівників);

- проведення виваженої державної політики (створення режиму законності, виконання та забезпечення норм та гарантій соціального, правового та фізичного захисту працівників, створення системи моральних та матеріальних стимулів праці, підвищення престижу професії);

- заходи постійного профілактичного впливу щодо працівників кримінальної міліції у справах дітей;

- особисті зусилля працівників кримінальної міліції у справах дітей з оволодіння культурою, нормами права та моралі (самоосвіта, безперервне навчання, дотримання етичних норм та кодексу честі у професійній діяльності).

Список використаної літератури

1. Карпец И. И. Правосознание и причины преступности / И. И. Карпец, А. Р. Ратинов // Советское государство и право. – 1968. – № 12. – С. 47–54.
2. Гранат Н. Л. Деформация профессионального сознания личности работников правоохранительных органов и возможности ее профилактики / Н. Л. Гранат // Проблемы действия права в новых исторических условиях : тр. Акад. МВД РФ. – М. : Изд-во Акад. МВД РФ, 1993. – С. 30–43.
3. Коробка В. Н. Деформация профессионального правосознания следователей органов внутренних дел : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Коробка Виктор Николаевич. – Ростов н/Д, 1999. – 24 с.
4. Баранов П. П. Профессиональное правосознание работников ОВД: социальная обусловленность проблемы, её содержание и логический анализ / П. П. Баранов // Вопросы теории государства и права. – 1991. – Вып. 9. – С. 101–108.

5. Грошев А. В. Профессиональное правосознание сотрудников органов внутренних дел (понятие, функции, проблемы формирования) : учеб. пособие / А. В. Грошев. – Екатеринбург : Изд-во ЕВШ МВД России, 1995. – 82 с.
6. Баранов П. П. Правосознание и правовое воспитание / П. П. Баранов // Общая теория права : курс лекций. – Н. Новгород : Изд-во Нижегород. ВШ МВД РФ, 1993. – С. 475–494.
7. Матузов Н. И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны «одной медали» / Н. И. Матузов // Правоведение. – 1994. – № 2. – С. 3–16.
8. Вопленко Н. Н. Правосознание и правовая культура : учеб. пособие / Н. Н. Вопленко. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2000. – 52 с.
9. Кузнецов Р. А. Деформация профессионального правосознания юристов : монография / Р. А. Кузнецов, В. С. Плетников, А. С. Шабуров. – Екатеринбург : Изд-во Урал. юрид. ин-та МВД России, 2008. – 103 с.
10. Мухін В. В. Професійна правосвідомість: поняття, особливості, функції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Мухін Віталій Володимирович. – Х., 2007. – 23 с.
11. Темченко В. І. Формування професійної правосвідомості співробітників міліції (проблеми теорії і практики) : монографія / В. І. Темченко. – К. : НАВСУ ; Авангард, 2001. – 188 с.
12. Матюхіна Н. П. Управління персоналом органів внутрішніх справ України (теоретичні та прикладні аспекти) : монографія / Н. П. Матюхіна / за заг. ред. О. М. Бандурки. – Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 1999. – 287 с.
13. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : указ Президента України від 24 трав. 2011 р. № 597/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 16. – Ст. 748

Надійшла до редколегії 17.05.2012

ЖИДОВЦЕВА О. А. ПРЕОДОЛЕНИЕ И ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ ДЕФОРМАЦИИ ПРАВОСОЗНАНИЯ СОТРУДНИКОВ КРИМИНАЛЬНОЙ МИЛИЦИИ ПО ДЕЛАМ ДЕТЕЙ

Исследована деформация профессионального правосознания сотрудников криминальной милиции, работающих с несовершеннолетними правонарушителями. Рассмотрены проблемные вопросы, связанные с особенностями деформации профессионального правосознания, анализом их видов, причин возникновения, а также определением возможных путей их преодоления и предупреждения.

ZHYDOTSEVA O. OVERCOMING AND PREVENTION OF THE DEFORMATION OF PROFESSIONAL LEGAL CONSCIOUSNESS OF CRIMINAL POLICE EMPLOYEES WORKING WITH JUVENILE OFFENDERS

The deformation of professional legal consciousness of criminal police employees working with juvenile offenders is researched. The problem questions, which concern the peculiarities of the deformation of the professional legal consciousness, its types, reasons, ways of overcoming and prevention are considered.

УДК 343.627(477)

М. Г. ЗАСЛАВСЬКА,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри кримінального права № 1

Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого»

НОРМАТИВНІ ФАКТОРИ СОЦІАЛЬНОЇ ОБУМОВЛЕННОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ЩОДО ОХОРОНИ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ (СТ. 137 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)

Розглянуто нормативні фактори соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей за ст. 137 Кримінального кодексу України.

У сукупності факторів, що обумовлюють кримінально-правову відповідальність за неналежне виконання обов'язків щодо охорони жит-

тя і здоров'я дітей, важливе місце посідають **нормативні фактори**. Характеристика цих факторів дозволяє, з одного боку, встановити